

GEÇMİŐTEN BUGÜNE KLARNET ALBÜMLERİNDEKİ GÖRSEL DEĞİŐİMLER VE İÇERİK ANALİZİ

Harun TAŐIR¹

Nazlıcan KANDEMİR²

Doç. Dr. Çağhan ADAR³

ÖZET

Müzik kültürünün eski enstrümanlarından olan klarnet 1600’lü yıllarda Avrupa’da neredeyse bütün orkestralarda kullanılmaya başlamıőtı. Denner isimli luthierin bu enstrüman üzerinde gözle görülür farklılıklar ortaya koymasıyla birlikte bugünkü klarnetin temelleri atılmış oldu. Klarnetin günümüzde 12 farklı çeőidi bulunmaktadır. Klarnetin Türk müziğinde kullanımı 1800’lü yılların sonuna doğru İbrahim Efendi ile başlamıştır. Tonal yapısı itibari ile Si bemol klarnet müziğimize daha uygun olduğu için bu klarnet icra edilmeye başlamıştır. Sonraki yıllarda Şükrü Tunar ile zirveye ulaşan klarnet icracılığı günümüzde bir çok klarnet sanatçısı tarafından ileri düzeyde icra edilmiş ve popüler bir enstrüman haline gelmiőtir.

Çalışmamızda, Türk müziğinde kullanılmaya başlamasından günümüze kadar yapılmış olan klarnet albümleri incelenmiőtir. Bu albümlerdeki görsel değıőimler ve içeriklerinin analizleri yapılarak yıllar boyunca albüm görsellerinde ne tür değıőikliklere olduğu, içerik olarak eser seğıimlerinde ne tür değıőiklikler yapıldığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırmada veri toplamak amacıyla kaynak taraması yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Müziğı, Klarnet, İcra, Değıőim, Popülarite

VISUAL CHANGES AND CONTENT ANALYSIS IN CLARINET ALBUMS FROM THE PAST TO PRESENT

ABSTRACT

Clarinet, one of the oldest instruments of music culture, began to be used in almost all orchestras in Europe in the 1600s. As the luthier named Denner showed noticeable differences on this instrument, the foundations of today's clarinet were laid. Clarinet has 12 different types today. The use of clarinet in Turkish music started with İbrahim Efendi towards the end of the 1800s. This clarinet has been started to be performed because it is more suitable for our Si-Bemol clarinet music with its tonal structure. In the following years, the performance of clarinet, which reached the summit with Şükrü Tunar, has been performed by many clarinet artists at the advanced level and has become a popular instrument.

In our study, the clarinet albums made since the beginning of their use in Turkish music have been examined. Analysis of the visual changes and their contents in these albums and the changes in the album images over the years and the changes in the selection of the works were tried to be determined. In order to collect data in the study, the source scanning method was used.

Keywords: Turkish Music, Clarinet, Execution, Change, Popularity

¹ Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Müzik Anasanat Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, haruntasir93@gmail.com

² Afyon Kocatepe Üniversitesi, Devlet Konservatuarı, Lisans Öğrencisi,

³ Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Devlet Konservatuarı, cadar@aku.edu.tr

GİRİŞ

Klarnet, nefesle icra edilen üflemeli bir enstrümandır. Yapımında dış etkenlere karşı kuvvetli ağaçlar ya da ebonit, metal, bakalit gibi malzemeler kullanılmaktadır. Doğru seslerin dudak pozisyonu ve üfleme ile yakalandığı tuşlu mekanizmaya sahip bir müzik aletidir. Hem batı müziğinde hem de Türk müziğinde sıkça kullanılan popüler bir enstrümandır. Klarnet yabancı kaynaklarda clarinet, Türkçe kaynaklarda gırnata adıyla anılmaktadır. Klarnetin farklı iki ismi vardır ancak ikisi de klarnetten farklı bir enstrüman değildir.

Klarnetin Tarihsel Gelişimi

Klarnet, Chalumeau (şalümo) isimli ilkel biçimli, tek oktav alanına sahip bir çalgı iken Alman çalgı yapımcısı Johann Christoph Denner tarafından 1690 yılında geliştirilerek iki oktav içinde yarım seslerle çalınabilen geniş ses alanına sahip bir çalgı haline getirilmiştir. Passau’lu Horn, 1770 yılında bugünkü orkestrada kullanılan si bemol ya da la klarnetlere kıyasla daha pes bir sese sahip olan corno di bassetto olarak bilinen alto klarneti yapmıştır. Fa çalgı olarak da bilinen alto klarnete çok nadir başvurulsa da Mozart orkestra yapıtlarında bu çalgıya yer vermiş ve bu çalgı için Mendelssohn ve Beethoven da müzik yazmıştır. Sibemol klarnetten bir oktav aşağıda ses veren bas klarneti 1793 yılında Dresden’li Gresner yapmış, daha sonra Adolphe Sax çalgının mekanizmasını geliştirmiştir (Mimaroğlu, 1999, s. 205).

1800’lü yıllarda birçok orkestrada klarnet kullanılmaktaydı. Oda müziğinde klarnetin yerini Mozart pekiştirmiştir. Solo olarak kullanımı 1800’lere kadar devam etmiştir. 1800-1840 yılları arası Konçertoların geliştiği ve mekanik çalgılarda gelişmelerin yapıldığı yıllardır. 1812’de Ivan Müller (1786-1854) Paris Konservatuvarı’na yeni tasarladığı klarneti sundu. Müller’in geliştirdiği bu klarnet 13 tuşlu olup Denner’den bu yana yapılmış en gelişmiş klarnet idi. Denner, klarnetin perdeleri ses delikleri ağızlık (bek) kısımlarında yaptığı yenilikler klarnetin ilk kez üçüncü ve beşinci armoniklerini kullanılabilme durumuna getirmiştir. Klarnet tarihinde son yenilikçi ise Hyacinthe Klose’dır. 1839 yılında Boehm sistemini bulmuştur. Bu sistem bilinen sistemler arasında en gelişmiş olanıdır. Theobald Boehm’in flüt için geliştirdiği bu sistem, örnek alınarak klarnette uygulanmıştır. O tarihten sonra sistem Boehm adıyla anılmaya başlamıştır. Boehm ayrıca bir dizi yüzük şeklinde perdeler icat ederek farklı uzaklıktaki perdelerin açılıp kapanmasını sağlayacak yeni perdelerde eklemiştir (Kılıç, 2009:2).

19’uncu ve 20’nci Yüzyıllarda klarnet, senfoni orkestraları ile bandolarda yoğun bir kullanım alanı bulduğu gibi çalgının hem solo hem de oda müziği repertuarı geliştirmiştir. Yetişen büyük virtüözler çalgının yaygınlık kazanmasını hızlandırmış, Klosé başta olmak üzere birçok klarnet öğretmeni, bu virtüözlerin yetişmesine hız kazandırmıştır (Önder, 2005, s. 5).

Klarnetin Yapısı Ve Bölümleri

Klarnet sert ve dayanıklı bir ağaç olan abanoz ağacından yapılan üflemeli bir çalgı türüdür. Ayrıca sert bir kauçuk olan ebonitten ve metalden yapılan klarnetler de vardır. Beş parçanın birleşmesinden meydana gelen klarnetin parçalarını Çeliksü şu şekilde tanımlamıştır;

Ağızlık (bek):

Klarnetin, sesin çıkışını sağlayan ve ağız içinde kalan bölümüne bek veya ağızlık denir. Her bek’in ağız kısmı farklı açılarda yapılabilir, bu açılar bekin açıklık kapalılık durumunu gösterir. Örneğin; sol klarnet ile Türk Müziği icra edenler koma seslerini daha rahat çıkartabilmek için genelde açık bek kullanırken, Klasik Batı Müziği icra eden kişiler si bemol klarnet ile birlikte kapalı bek kullanırlar. Klarnet ağızlığı ebonit, kristal ve ağaç olarak

farklı maddelerden yapılmaktadır. Plastiğin ilk formu olan, sert plastikten yapılan ve fabrikada üretilen ebonit ağızlık en çok tercih edilen ağızlık türüdür ve üzerinde çeşitli değişiklikler uygulanabilir.

Fıçı (barel):

Barel bek ile üst gövde arasında bulunan bir parçadır (Şekil 2.2). Klarinetin akordu için önemli bir parçadır. Entonasyonu doğru şekilde yakalamak için kısa veya uzun 6barelden birini seçmek gerekir. Barel boyu uzun olur ise klarinetin akordu pestleşir, kısa olur ise tizleşir.

Üst Gövde

Barel ile alt gövde arasında bulunan parçadır. Klarinetin klavyesinin yarısı bu parçada bulunmaktadır. Delikler ve bazı tuşlar burada bulunur ve bu parça sol el ile tutulur. Si bemol klarinetin üst gövdesinde toplam 13 perde mevcuttur. Sol klarinetin üst gövdesinde ise toplam 12 perde mevcuttur

Alt Gövde

Klarinetin kalağı ile üst gövde arasında bulunan parçadır. Enstrümanın klavyesinin diğer yarısı bu parçada bulunur. Bu kısım sağ el ile tutulur. Klavyenin bulunduğu ön 7 yüzün tam arkasında klarineti tutmamızı sağlayan küçük demir bir aksam yer alır. Bu küçük demire tutacak da denilebilir. Baş parmağımızı bu kısma yerleştirerek klarineti iyice kavramamız gerekir. Si bemol klarinetin alt gövdesinde toplam 11 perde bulunur, bazen bu sayı çoğalabilir (Şekil 2.5). Sol klarinetin alt gövdesinde ise toplam 9 perde bulunur.

Kalak

Kalak klarinetin en alt parçasıdır. Şekil olarak klarinetin diğer parçalarıyla aynı çapta değildir, aşağı kısmına gittikçe çapı genişler. Çeşitli ağaç türlerinden yapılabilir. Akort için bazen kalağın büyüklük küçüklük durumu da göz önünde bulundurulmalıdır (2018:5-6-7).

(<https://www.erturgutsanatmerkezi.com/ilk-kez-klarinet-satin-alacaklar-icin-en-uygun-fiyata-klarinet-satin-alma-rehberi/Erişim> T. 01.06.2019)

Klarinetin Çeşitleri

Klarinetin ses genişliği yaklaşık dört oktavdır. En kalın sesi mi notası olup bu sestene başlayıp bir oktav üstündeki fa diyeze kadar gelen bölüme Chalumeau (şalümo) ismi verilmektedir. Fa diyez notasından sonra gelen sol notasıyla başlayıp si bemol notasına varan bölgeye orta bölüm denilmektedir. Bu bölümdeki sesler zayıf ve soluk karaktere sahiptir ve bu yüzden dolayı bu bölgeden hoş bir tını elde edilmesi zorlaşır. Bestecilerin, beste yaparken en çok tercih ettiği bölge olan Klarino ve Klarion ismine sahip olan bölge ise, si notasıyla başlayıp ikinci ek çizgiye sahip olan do notasına uzanan bölgedir. Altissimo adı verilen kısım

da do notasından sonra gelen ince seslere denilmektedir. Görüldüğü üzere klarnetin geniş bir alana sahip olduğu kaçınılmazdır. Buradan da anlaşıldığı gibi klarnet hem kalın seslerde hem de tiz seslerde gayet başarılı bir enstrüman olarak karşımıza çıkmaktadır (Erdoğan, 2017:10).

- Si Bemol Klarnet
- Mi Bemol Klarnet
- La Klarnet
- Sol Klarnet
- Alto Klarnet (Mi Bemol)
- La Bemol Klarnet
- Do Klarnet

Türk Müziğinde Klarnet

Kılıç çalışmasında Türkiye’de klarnet hakkında şunları söylemektedir;

Klarnetin Türk Müziğine girişi 1820’li yıllarda olmuştur. Klarnetin ilk kez Türk Müziğinde kullanılması ise "İbrahim Efendi" tarafından gerçekleştirilmiştir. Klarnetin Türk Müziğinde yerini alması pek kolay olmamıştır. Bunda Türk Müziğinin tonal sistemi önemli bir etkidir. İbrahim Efendi Türk Müziğinin tonal sistemini klarnette başarıyla uygulamıştır. Avrupa’da yaygınlık kazanmış bazı çalgılar, kısa zamanda Osmanlı’da da tanınmış ve kullanılmıştır. Klarnet bu çalgılardan biridir.

Boehm Sistemi klarnet 1854 yılında İstanbul’a getirilmiş ve Mızıka-i Hümayun’da kullanılmıştır. Mızıka-i Hümayun’da eğitmenlik yapan Guiseppe Donizetti (1788-1856) Avrupa’da kullanılan bazı çalgıların öğrenilmesi için, yabancı eğitmenleri de görevlendirir. Bu eğitmenler arasında klarnet ustası olarak bilinen ve “tüysüz” lakabıyla anılan Francesco da vardır.

Ülkemizde klarnetin yaygın kullanılamaya başladığını gösteren bir takım izler de mevcuttur. Mesela; "Ceride-i Havadis" gazetesinin ilk sayılarından birinde şu haber yayınlanır. "Tulumbacı Ermeni'nin biri Beyoğlu'nda oturur iken iki Katolik dahi başkaca oturup "glarnet" çalarlarmış. Tulumbacı Ermeni yetişir, çalmayın dedikte onlar dinlemediklerinden dolayı kalkıp ikisini de bıçakla vurmuş". Bu haberden klarnetin o dönemde İstanbul’da yer aldığı anlaşılır. Klarnet ismi, eski halk söylemi ile "glarnet" ya da "gırnata" olarak bilinmektedir. Klarnetin ülkemizde 1820’li yıllarda kullanımı gerçekleşmesine rağmen, ismi daha önceleri duyulur. Suriye’de bütün nefesli sazlara "kurnayta" denilmektedir (2009:7-8).

“Klarnetin ilk kez Türk Müziğinde icra edilmesi “Klarnet İbrahim Efendi” tarafından gerçekleştirilmiştir.” (Özalp,1998:318). “Şükrü Tunar, İstanbul Radyosundaki mükemmel denilebilecek klarnet icrası ile kısa zamanda bir üslubun oturmasına yol açmış ve klarnette ekol bir isim olmuştur. Şükrü Tunar’ın radyo programlarındaki klarnet icrası, tüm saz sanatkarlarının gönlünde taht kurmuştur. Sanatkar özellikle programın içeriğine uygun klarnet icrasıyla beğeni kazanmıştır. Türk Müziğinin icra edildiği geleneksel çalgılarla klarnet yorumunu en “güzel şekilde sergilemiş olup, radyoda klarnet üslubunun oturmasını sağlamıştır.” (Kalaycıoğlu, 1976:26, Akt: Aydemir,2010:10).

Türk Müziğinde İlk Klarnet İcracıları

İbrahim Efendi (? – 1925)

Doğum yeri ve yılı bilinmeyen İbrahim Efendi, Ankara Radyosu'nda 1950'li yıllarda keman sanatkârı olarak çalışan bestekâr Naci Tektel'in babasıdır. Klarnet sazının Türk Musikisi'ne dahil olmasına zemin hazırlayan sanatkâr olarak ün yaptı. Aynı zamanda tanbur da çalan İbrahim Efendi'den günümüze on beş kadar eser ulaşmıştır. (<http://www.devletkorosu.com/index.php/k-l/#klarnet%C3%A7i-ibrahim-efendi> / Erişim T. 02.06.2019).

Şükrü Tunar

“Şükrü Tunar 1907'de Edremit'te doğdu. Hasan adlı bir işçinin oğludur. Ailesi içinde musikiyle uğraşan hiç kimse olmadığı halde musiki yeteneği pek küçük yaşlarındayken ortaya çıktı. İlkokul çağındaki Şükrü, eline geçen bir teneke düdük ile şarkılar, türküler çalmaya başladı, 1. Dünya Savaşı yıllarında Edremit'e gelen bir bando takımında klarnet çalan bir asker gördükten sonra klarnete heves etti. On üç yaşındayken elde ettiği klarnetle musikiye başladı (Aydemir, 2010:11). Aydemir, Tunar'dan şu şekilde bahsetmeye devam etmektedir; Tunar, Türk musikisinde klarnet denilince akla ilk gelen musikicidir. Çok sağlam, güçlü bir tekniği vardır. Tekniği de, üslubu da tamamıyla kendine özgüdür. Klarnetten son derece parlak, bir anda kulağı okşayan, çok güzel sesler çıkarırdı. Perde baskıları kusursuzdu. Sazının da gerektirdiği gibi, Tunar ritm duygusu çok yüksek bir sanatçıydı. Üstün tekniği ve musiki seviyesiyle daima aranan bir icracıydı. Musiki zevkiyle fasıllardaki, taksimlerdeki, oyun havalarındaki ve soliste eşlik ederkenki üslubu, tavrı, süslemeleri birbirinden farklıydı. Özellikle zeybek, çiftetelli, sirto, longa, karşılama gibi oyun havalarındaki üstadlığı erişilmez seviyedeydi. Taksimleri de çok güzeldir. Türk musikisinde saksofonu da çok güzel çalardı. Hiç şüphesiz, Şükrü Tunar benzersiz klarnetiyle musikide silinmez bir iz bırakmış, unutulmaz bir klarnet üstadıdır (2010:11-12).

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma, içeriği, yöntemi ve amacı bakımından tarama modelini esas alan betimsel bir araştırmadır. Betimleme araştırmasıyla konu üzerinde bir durum tespiti yapılmaya çalışılmış, konu var olduğu şekliyle araştırılmıştır.

“Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma modelidir.”(Karasar,2018:109)

BULGULAR

Çalışmamızda veri elde etmek amacıyla çalışmanın konusunda belirtilen albümlere ulaşılarak hem kapak hem de içerik olarak incelenmişlerdir.

SABİTE TUR GÜLERMAN VE ŞÜKRÜ TUNAR; Sabite Tur Gülerman ve Şükrü Tunarın bir arada olduğu taş plak kaydını görüyoruz. Bu dönemde ses sanatkarı ön planda sazzenelere eşlikçi olarak bulunuyordu. Plak kapağında da bunu görebiliyoruz sabite hanım fotoğrafını olduğu bir kapak içerisinde ise 3 sözlü eser bulunmakta ve klarnet sadece taksim 3 ara sazlarda baskın sözlü kısımlarda düşük ses eşliğini görebiliyoruz. Bu plakta ilk eserde Tunar taksimini yapıyor ve soliste makam seslerini kısaca duyurarak eseri soliste bıraktı. 2. eserde ise ara saz etkin söz girdiği anda orkestra geride çalıyor.

ŞEREF BEY: Çalışmada sadece İbrahim Efendi ve Şükrü Tunar'dan bahsedilse de birçok klarnet icracısı her dönem kendine has tavrı ile birçok formda yer aldı. Şeref Beyin bu plağında sadece 2 eser var uşak taksim ve hüseyin taksim ve bu 2 taksim eski tavrıda sade bir üslup ile sergilenmiştir.

MUSTAFA

KANDIRALI: 20 yy ortalarında kendince bir tavır ve üslup Kandıralı bir taksim plağı ile başlangıç yapıyor. Kasetlerin gelişimi ile artık hem kapaklar değişiyor hem de içerik eşlik saz olmaktan çıkıp solo olma yolunda değişim aslında burada başlıyor. Kaset içerisinde klasik form eserlerinden uzak daha bilindik Türk Sanat Müziği eserleri baskın klarnet eşliğinde piyasaya sürülüyor. ada çiftetellisi, bahriye çiftetellisi, plak kayıtlarında İstanbul İstanbul olalı, senede bir gün, sevemez kimse seni gibi eserler yer alıyor. Neşeli Günlere cd sinde ise yine kapakta kendi fotoğrafı ile albüm içinde bilindik yürük eserler orta yürüklükte icra edilmiş köçekçeler, roman havaları, oyun havaları, çiftetelli, zeybek gibi eserler yer almaktaydı. Sanatçının ulaşılabilen plak ve kaset kapaklarından örnekler.

KLARNET İLE UNUTULMAYAN ŞARKILAR(KASET); Farklı sözlü şarkılar ve enstrümental Naci Göçmen icrası ile en bilindik eserler yer almakta.

DAVUL & KLARNET İLE KARADENİZ OYUN HAVALARI; Aslında burada klarnetin her yöreye uyum sağladığını görüyoruz. CD’de 12 parça var ve oyun havaları içeriyor.

UD & KLARNET TAKSİMLERİ; Farklı sazandelerin farklı makamlarda taksimlerinden oluşan kaset klarnetin ud ile de uyumlu olabileceğini gösterdi.

SERKAN ÇAĞRI & ŞÜKRÜ TUNAR CD; Şükrü Tunar'ın eserlerinin derlenip tamamen farklı altyapıda hem sözlü hem enstrümantal olarak modernize edildiğini gördük. Geçmişin sade, yalın yapısı günümüz modern altyapıları ile destekleyerek farklı bir bakış açısının sunulduğu görülmüştür.

HÜSNÜ ŞENLENDİRİCİ; Albüm kapağında sanatçının kendi resmi var. Artık yapılan albümlerin solo olarak yayınlandığını görüyoruz yani bireyselleşiyor. 20 yy da eşlik olan klarnet 21 yy da ekolden çıkarak daha baskın ve bireyselleştğini görüyoruz.

SONUÇ

Sonuç olarak, yapılan çalışmaya albümlerin taş plaklardan başlayıp günümüz CD teknolojisine kadar albüm kapaklarında ne tür değişiklikler olduğu tespit edilerek başlanmıştır. Albüm kapakları ilk zamanlarda plakların üzerlerinde fazla bir yer olmadığı ve o zamanın şartları gereği sadece sanatçı ve eser ismi yazıldığı fakat günümüze gelindikçe daha çok sanatçıların kendilerini ön plana çıkardığı, renklerin ve görselliklerin arttığı tespit edilmiştir. Günümüze gelindiğinde ise sanatçının sadece kendisini ön plana çıkardığı, hatta sadece kendi resmini albüm kapağı olarak kullandığı görülmüştür. Buda bireyim klarnetin önüne geçmeye başladığı ve albüm görselliğinin satışları olumlu yönde etkilediği, sanatçının günümüzün popüler gereksinimlerini karşıladığı görülmektedir.

Albüm içerikleri incelendiğinde ise, taş plaklar zamanında ve klarnetin Türk müziğinde ilk kullanıldığı yıllarda, ses sanatçısının ön planda olduğu, klarnetin ise arkada soft bir tonda sadece sanatçıya eşlik ettiği görülmektedir. Özellikle taksimlerde daha kısa bir şekilde makamın seslerini duyurarak sanatçıya ses verdiği gözlenmiştir. Günümüze gelinmeye başladığında 20. Yüzyılın ortalarına doğru Mustafa Kandıralı ile birlikte çifttelli eserlerin çalınmasıyla birlikte klarnetin kendini daha ön plana çıkarmaya başladığı albümler piyasalara çıkmaya başlamıştır. İlerleyen dönemlerde farklı coğrafyaların (Karadeniz gibi) eserlerinden

oluşan repertuarlar ile albümler yapılmış, sadece taksimleri olduğu kasetler piyasaya sürülmüştür.

Günümüze geldiğimizde ise sadece sanat müziğinde değil, pop müzikten, alaturka müziğe, halk müziğinden, arabesk müziğe, müziğin her alanında klarnetin olduğunu görmekteyiz. Son dönemde ise albümler incelendiğinde, Serkan Çağrı, Hüsnü Şenlendirici gibi sanatçıların solo albümler çıkararak, daha karmaşık bir seyri olan taksimlere yer verdiği, günümüz popüler şarkılarını klarnet ile icra ederek albümlerinde yer verdiği sonuçlarına ulaşmıştır.

KAYNAKÇA

Aydemir, O. (2010), Şükrü Tunar'ın Klarnet Taksimleri Ve Yorumları, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müzik Anasanat Dalı, Tamamlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul

Çeliksü, Ü. (2018), Sol Ve Si Bemol Klarnet İçin Temel Öğretileri İçeren Tonal Ve Makamsal Diziler Bünyesinde Metodolojik Bir Çalışma, İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tamamlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul

Erdoğan, S. (2017), Tarihsel Süreç İçerisinde Bando Ve Orkestralarda Klarnetin Yeri Ve Önemi, Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Üflemeli ve Vurmalı Çalgılar Anasanat Dalı, Tamamlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara

Karasar, N (2018), Bilimsel Araştırma Yöntemi - Kavramlar İlkeler Teknikler, Nobel Yayınları, Ankara

Kılıç, K. (2009), Klarnet Tarihi, Klarnetin Tarihsel Gelişimi, Brahms Klarnet Sonatları'nın İncelenmesi Ve Analizleri, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müzik Anasanat Dalı, Tamamlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul

Mimaroğlu, İlhan. (1999). Müzik Tarihi. Varlık Yayınları., İstanbul

Önder, Ş. (2005). Klarnetin Tarihsel Gelişimi, Repertuarı ve Orkestradaki Önemi, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar.

Özalp, M.N. (1998), "Türk Musikisi Tarihi", Cilt II, Milli Eğitim Basımevi, Ankara

(<https://www.erturgutsanatmerkezi.com/ilk-kez-klarnet-satin-alacaklar-icin-en-uygun-fiyata-klarnet-satin-alma-rehberi/Erişim> T. 01.06.2019)

(<http://www.devletkorosu.com/index.php/k-l#klarnet%C3%A7i-ibrahim-efendi> / Erişim T. 02.06.2019)